

De Najaarsexcursie 1987 naar Nijverdal. Rudi Zielman & Jan van Rijn.

Deelnemers.

P.M. Arends, E.H. Arends-Kaindl, S.Groenhuijzen, F.P. Bohlmeier, I. Stuve-Bohlmeier, N Vissia-Parren, B.Wijlens, J. Neuteboom-Ysenbout, L. Freese-Woudenberg, L.Spier, J. van Leeuwen, P. van der Knaap, R. Bons, H. Siebel, R. Zielman, R.J. Bijlsma, J. van Rijn, P. Bremer en nog enkele deelnemers van de KNNV/IVN afd. Nijverdal.

Inleiding.

Het was verheugend to constateren dat naast werkgroep leden ook enkele leden van de KNNV/IVN afdeling in Nijverdal tijdens deze najaarsexcursie op mossen jacht gingen. Een dozijn tijdelijke jeugdherbergbewoners, 4 kampeerders en een handvol pendelende l(i)eden splitste zaterdag in twee groepen en bezochten resp. Wierdense Veld & Luttenbergerven en Borkeld & Leemkuilen. De zondag excursie was beoogd ongeplitst te zijn maar de praktijk pakte aanvankelijk anders uit. De kans dat als 20 excursiegangers in (ruimschoots) meer dan 5 automobielen 10 kilometer rijden en dan gelijktijdig bij het terrein arriveert, is experimenteel ($n = 1$) vastgesteld op 0. Gelukkig vonden de groepen elkaar weer in het veld zodat we wel gezamenlijk naar de Sprengenberg konden. In de regen hebben we daar behalve mossen ook de boswachter getroffen waarmee velen geanimeerd hebben gesproken.

In totaal zijn dit weekend 16 soorten Levermossen en 68 soorten Bladmossen waargenomen op de diverse terreinen. De terreinen liggen op (no.'s 1,7) of langs de Sallandse Heuvelrug die zelf bestaat uit gestuwd vroeg Pleistoceen waarop haarpodzolgronden tot ontwikkeling kwamen. In het Wierdense Veld ontwikkelden zich vlierveengronden. Het Luttenbergerven ligt in een gebied van fluvioperiglaciale afzettingen bedekt met dun dekzand waarop beekerdgronden en moerige eerdgronden aangetroffen worden. Geologisch gezien ligt de Borkeld op een grondmorene; evenals in het Boetelerveld is het gekarteerd als een gebied met veld- en laarpodzolgronden.

De gebieden.

Het Wierdense Veld.

Het Wierdense Veld ligt ten noorden van de weg van Nijverdal naar Wierden. Het gebied is 400 ha. groot en in bezit van het Overijssels Landschap. Het is het laatste restant van een groot veen en heidegebied, dat zich uitstrekte van Rijssen tot in Duitsland.

In het begin van deze eeuw is men begonnen met de ontginning. Er is hier ook turfgestoken, vroeger al toen het veen nog gemeenschappelijk gebied was van de boeren maar ook later tijdens de werkverschaffing in de crisis jaren. In 1935 is de boeren het veen ontnomen.

Door de ontwatering is de veenvorming zo goed als stopgezet. Vegetatiekundig is het gebied daarna sterk achteruit gegaan, hoewel er op een paar plaatsen Ronde Zonnedauw (*Drosera rotundifolia*), Lavendelheide (*Andromeda polifolia*), Eenarig Wollegras (*Eriophorum vaginatum*), Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*), Grote Wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*), Heidekartelblad (*Pedicularis sylvatica*) en Knolrus (*Juncus bulbosus*) te vinden zijn.

In terreindeel b) is een brede geul aangetroffen die in 1966 tot op het zand was afgegraven ter bestrijding van veenbrand. Nu werden er o.a. gevonden: Kleine Zonnedauw (*Drosera intermedia*), Witte Snavelbies (*Rhynchospora alba*) en Kraaiheide (*Empetrum nigrum*).

In het terrein zijn veenputten waarin o.m. *Eleocharis palustris* werd gevonden. Het gebied bestaat voor het grootste gedeelte echter uit vegetaties van Dop- en Struikheide (*Erica tetralix*, *Calluna vulgaris*) waarin Pitrus (*Juncus effusus*) en Pijpestrootje (*Mollinia caerulea*) de toon aangeven.

De aangetroffen mossen zijn typische heide mossen met als meest opmerkelijke soort *Mylia anomala*.

Luttenbergerven.

Dit gebied ligt in de gemeente Raalte, in het Schanerbroek ten zuiden van Lemelerveld. Het is 49 ha. groot en wordt sinds 1970 beheerd door het Staatsbosbeheer. Het gebiedje is onttrokken aan de ruilverkaveling en haar oude karakter is bewaard gebleven. Het gebied heeft ogenschijnlijk niet te lijden van ontwatering. De meerbodem-(gyttja) laag is intact.

In dit kleine maar unieke gebied komen de volgende planten vrij veel voor: Moerasdroogbloem (*Gnaphalium uliginosum*), Reukgras (*Anthoxanthum ododratum*), Ruw Walstro (*Galiium uliginosum*), Echte Koekoeksbloem (*Lychnis flos-cuculi*), Moerasrolklaver (*Lotus uliginosus*), Hazezegge (*Carex ovalis*), Waterkruiskruid (*Senecio aquaticus*), Parnassia (*Parnassia palustris*), Klokjesgentiaan

(*Gentiana pneumonanthe*), Welriekende Nachtorchis (*Plathanthera bifolia*), Blauw Knoop (*Succisa pratensis*) en Spaanse Ruiter (*Cirsium dissectum*). Massaal werd Draadzegge (*Carex lasiocarpa*) gevonden en ook werd de zeer zeldzame Moerassmele (*Deschampsia setacea*) gezien. Op een van de ingezonden lijsten werd het terrein omschreven als een zeer fraai veentje met blauwgrasland maar bryologisch onwaarschijnlijk (sic!) arm. Toch zijn er enkele opvallende soorten op de lijst *Fossombronina foveolata* (c.sp.), *Drepanocladus exannulatus* en in Wilgebroek *Brachythecium reflexum* en *Ulota bruchii*.

Het Boetelerveld.

Het Boetelerveld is gelegen ten zuidoosten van Raalte. Het gebied is 170 ha. groot. Het is in het bezit van het Overijssels Landschap. Bodemkundig gezien ligt dit reservaat in het dekzandgebied van Salland. Het Boetelerveld was een van de laatste vochtige Sallandse heidevelden, maar door wateronttrekking heeft het zijn unieke flora en fauna verloren. Het is nu voor het grootste gedeelte vergrast (overwegend met Pijpestrootje) en Parnassia, Gewone Vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*), Spaanse ruiter, Breedbladige Orchis (*Dactylorhiza majalis*), Grote Keverorchis (*Listera ovata*) en Gevlekte Orchis (*Dactylorhiza maculata*) lijden een kwijnend bestaan of zijn zelfs geheel verdwenen. Een belangrijk deel is in 1985 en 1986 machinaal geplagd; hierin komt veel jonge Dophei op. Hoewel door het uit elkaar raken van de groep de notatie niet optimaal was heeft elke deelnemer aan de najaarsexcursie hier de mooie gele korreltjes van *Fossombronina foveolata* kunnen zien. Aardig was ook de vondst van *Dicranum montanum*.

Eendenplas op de Sprengenberg.

Zondagmiddag werd de Eendenplas en het omgevende bos bezocht. Dit ven behoort tot de Sprengenberg (eigendom: Ver. tot behoud van Natuurmonumenten) en ligt op de zuidelijke flank van de stuwwal. De Eendenplas is gelegen in Haarle ten westen van de Van Heekweg. Het was oorspronkelijk een voedselarm heideven, maar het is in de loop der jaren verrijkt door de eenden die erop vertoefden.

In 1975 is het ven uitgebaggerd waarbij het uitgebaggerde materiaal op de oever is gedeponeed, zodoende is de gradiënt zone verdwenen. Het uitbaggeren heeft tot gevolg gehad, dat de plas nu regelmatig droog valt. Op de wal komt opslag van Berk en Grove Den voor. Om het ven groeien exemplaren van Koningsvaren (*Osmunda regalis*) en veel Kleine Zonnedauw. Ook komt Snavelzegge (*Carex rostrata*) nog wel voor. De in het ven groeiende planten geven storing aan: Pirus

(*Juncus effusus*) en Pijpestrootje. In 1988 is er een pH van 4.3 gemeten. Ondanks de regen is ijverig gezocht hetgeen *Ptilidium ciliare* in het omringende bos en *Riccardia chamedryfolia* bij de plas opleverde. Tamelijk spectaculair was de aanwezigheid van kapsels aan *Dicranum scoparium*. Een opmerkelijke variatie aan *Sphagnum spp.* werd gevonden.

De Borkeld en het Elzenerveld (& De Leemkuilen).

Het gebied ligt ten oosten van Holten. In het heidereservaat zijn drie gedeelten te onderscheiden: heide op zand, veelal gekenmerkt door stuifruigen; heide op leem, die gedeeltelijk is gewonnen ten behoeve van de steenfabricage; en een veengebied. Op de zandruigen bevinden zich twee terreinen die geheel met Jeneverbessen (*Juniperus communis*) zijn begroeid. Deze waren zo uniek dat de E8 ervoor is omgelegd.

Vroeger stonden er in deze omgeving 50 steenfabrieken die de klei of keileem ter plekke uit de bodem haalden. De vele leemkuilen waren in geologisch en biologisch opzicht zeer interessant. Tegenwoordig is er nog één steenfabriek in bedrijf en ook het aantal interessante leemkuilen vermindert sterk.

De mosflora van de Borkeld is een doorsnee heideflora, in de bezochte leemkuil bleek een vochtige heide ontwikkeld met verscheidene *Sphagna* en *Hylocomium splendens* in het omliggende bos.

Slotopmerkingen.

Het ligt voor de hand aan het eind van dit excursie verslag een korte vergelijking te maken met de excursie die de werkgroep 20 jaar eerder rond Ommen hield (Gradstein en Ellis, 1968). De vergelijking wordt gemaakt tussen onze totale lijst en de totale lijst uit 1967 onder aftrek van de drie excursie terreinen langs de Vecht; d.w.z. de soortenlijsten van de vennen in de Boswachterij Ommen, de Archemerberg en de Lemelerberg, welke laatste twee in geologisch en bodemkundig opzicht niet afwijken van de overige delen van de Sallandse heuvelrug (Noetselerberg, Sprengenberg).

De lijsten bladmossen vertonen veel overeenkomsten (soorten van heiden en armere bossen) waarbij enkele opmerkingen gemaakt kunnen worden:

● toen gevonden, nu niet :

- enkele hunnebedsoorten
- enige hoogveen Sphagna in het Bestmermeertje en Zeessenerven
- zes toen weinig gevonden soorten
- *Calliergon stramineum* en *Dicranum spurium* werden vaak genoteerd.

● nu gevonden , toen niet :

- ± 20 overwegende ruderaal soorten (b.v. *Amblystegium serpens*, *Barbula convoluta*, *Bryum spp.* etc.
- enkele soorten die sindsdien (beter) bekend zijn geworden : *Campylopus introflexus*, *Ditrichum cylindricum*, *Leptobryum pyriforme*.

Bij de Levermossen echter een heel ander beeld. De enige soorten die nu zijn gevonden en in 1967 niet zijn *Fossombronia foveolata*, *Marchantia polymorpha* en *Riccardia chamedryfolia*. Maar wat een lijst die in 1967 wel werd gevonden! Naast een klapper als *Bazzania trilobata* ook soorten die toen veelvuldig werden aangetroffen: *Diplophyllum albicans*, *Odontoschisma denudatum*, *Ptilidium pulcherrimum*.

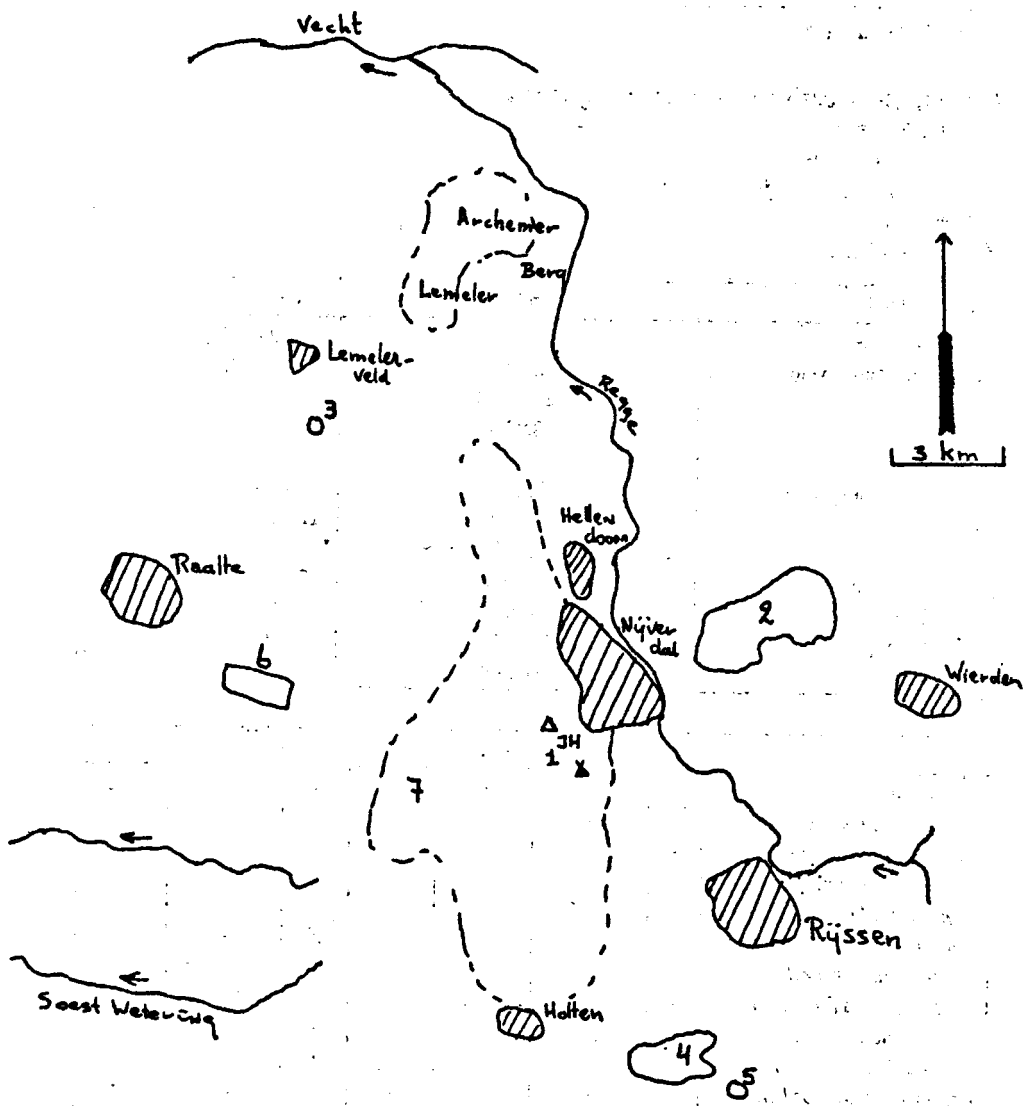
In totaal zijn er in 1967 21 Levermos soorten genoteerd die in de nu gepresenteerde lijst ontbreken. Het gaat meest om bebladerde levermossen die op de Archemerberg en in wat mindere mate op de Lemelerberg werden gevonden in "ravijntjes" en sprengen. Een meer nauwkeurige kartering van dit noord-zuid lopende stuwwallen complex zou aardige verbanden tussen reliëf, klimaat en mosflora kunnen tonen.

Literatuur

Gradstein, S.R. & W.N. Ellis, 1968. De Najaarsexcursie 1967 in de omgeving van Ommen. *Buxbaumia* 21(3/4): 45 - 67.

Landwehr, J., 1984. Nieuwe atlas Nederlandse bladmossen. Thieme, Zutphen. (nomenclatuur Bladmossen).

Margadant, W.D. & H.J. During, 1982. Beknopte flora van Nederlandse Blad- en Levermossen. Thieme, Zutphen. (nomenclatuur Levermossen).

De ligging van de excursie terreinen (genummerd)

Bij de tabel:

! met sporofyt

x of een kleine letter die het blok aanduid : veld waarneming; initiaal : microscopische determinatie.

Soortenlijst op basis van ingezonden lijsten van :

Bp Piet Bremer

Br Rienk Jan Bijlsma

F Lucy Freeze-Woudenberg

S Henk Siebel

Z Rudi Zielman

nr	Gebied		kmhok	datum
1	Noetselerberg			11 - 9 - '87
2	Wierdense veld	a	28.33.22	12 - 9 - '87
		b	28.33.23	
		c	28.33.42	
		o	onbekend	
3	Luttenbergerven		28.21.11	12 - 9 - '87
4	De Borkeld		28.52.45	12 - 9 - '87
		l	leemkuil met puin buiten reservaat	
5	De Leemkuilen		28.53.52	12 - 9 - '87
6	Boetelerveld		27.38.44 & 27.38.45	13 - 9 - '87
7	Sprengenberg		28.41.23	13 - 9 - '87
		v	Eendenplas	

	1	2	3	4	5	6	7
<i>Calypogelia fissa</i>	-	b,c,o:Bp	x	-	x	-	v:S
<i>Calypogelia muelleriana</i>	-	o:S	-	-	-	-	-
<i>Cephalozia bicuspidata</i>	-	c,o:S,Bp	-	-	-	-	v:Z
<i>Cephalozia connivens</i>	-	b:F,o:S	-	-	-	-	-
<i>Cephaloziella divaricata</i>	-	c,o:S	-	Z	-	-	v
<i>Cephaloziella hampeana</i>	-	-	-	-	Z	-	-
<i>Cephaloziella rubella</i>	-	-	-	Z	-	-	-
<i>Fossombronnia foveolata</i>	-	-	Bp!,S!	-	-	Z,S!,Bp!	v:S!
<i>Gymnocolea inflata</i>	-	a,b,o:Bp	-	-	-	-	-
<i>Lophocolea bidentata</i>	-	-	x	-	x	-	x
<i>Lophocolea heterophylla</i>	x	-	-	x	-	x	-
<i>Marchantia polymorpha</i>	-	-	-	ll	-	-	-
<i>Mylia anomala</i>	-	b:F,o:S	-	-	-	-	-

	1	2	3	4	5	6	7
<i>Pellia epiphylla</i>	-	-	-	-	-	-	Z,v:Z
<i>Polidium ciliare</i>	-	-	-	x	-	-	x
<i>Riccardia chamedryfolia</i>	-	-	-	-	-	-	v:Z
<i>Amblystegium serpens</i>	-	-	x	-	-	-	-
<i>Atrichum undulatum</i>	x!	-	x	x,l	x!	x	x,v:Z!
<i>Aulacomnium androgynum</i>	x	-	x	-	x	x	x
<i>Aulacomnium palustre</i>	-	-	x	-	-	-	v:Z
<i>Barbula convoluta</i>	-	-	x	-	x!	-	-
<i>Brachythecium reflexum</i>	-	-	F,S!	-	-	-	-
<i>Brachythecium rutabulum</i>	x	a,c	x	Z	x	x	x
<i>Brachythecium salebrosum</i>	-	-	x	-	-	-	-
<i>Bryum argenteum</i>	-	a:!	x	l:Z!	-	-	-
<i>Bryum bicolor</i>	-	-	-	ll	-	-	-
<i>Bryum rubens</i>	-	-	-	-	-	-	Z
<i>Bryum tenuisetum</i>	-	-	-	Z	-	-	-
<i>Calliergon cordifolium</i>	-	-	x	-	-	-	-
<i>Calliergonella cuspidata</i>	-	-	x	-	x	-	-
<i>Campylopus flexuosus</i>	-	c	-	Z	x	Z	Z!
<i>Campylopus introflexus</i>	-	b,o:S	x	x	-	x	v
<i>Campylopus pyriformis</i>	x	a,c	x	Z	-	x	x,v
<i>Ceratodon purpureus</i>	x	a	x	x,l:Z!	Z	x	-
<i>Climacium dendroides</i>	-	-	x	-	-	-	-
<i>Dicranella cerviculata</i>	-	a:!,o:Bp!	-	Z	-	-	-
<i>Dicranella heteromalla</i>	x	c	x	-	x	x	x
<i>Dicranoweisia cirrata</i>	x	-	x	-	-	x	-
<i>Dicranum montanum</i>	-	-	-	-	-	Z	-
<i>Dicranum polysetum</i>	-	c	-	x	-	Z	Bp,Z
<i>Dicranum scoparium</i>	F	c	-	x	x	x	Z!
<i>Dirichum cylindricum</i>	-	-	-	Z	-	-	-
<i>Drepanocladus exannulatus</i>	-	-	Bp,F,S	-	-	-	v:S
<i>Drepanocladus fluitans</i>	-	b,o:Bp	-	x	-	-	v:Z,Bp
<i>Eurhynchium praelongum</i>	x	-	x	Z	x	-	x
<i>Eurhynchium striatum</i>	-	-	x	-	-	-	x
<i>Funaria hygrometrica</i>	-	-	-	ll	-	-	-
<i>Hylocomium splendens</i>	-	-	-	-	Z	-	-
<i>Hypnum cupressiforme</i>	x	a,c	x	Z	Z	Z	x
<i>Hypnum jutlandicum</i>	-	b,c	x	-	-	x	Z,v
<i>Isopterygium elegans</i>	-	-	-	-	-	x	-

	1	2	3	4	5	6	7
<i>Leptobryum pyriforme</i>	-	a,c	-	-	-	-	-
<i>Leucobryum glaucum</i>	-	b,c	-	-	-	x	x
<i>Mnium hornum</i>	-	c	x	-	-	x	-
<i>Orthodontium lineare</i>	-	-	x	-	-	-	-
<i>Plagiomnium undulatum</i>	-	-	x	-	-	-	x
<i>Plagiothecium curvifolium</i>	-	-	-	-	-	Z	Z
<i>Plagiothecium denticulatum</i>	-	-	x	-	Z	-	x
<i>Plagiothecium laetum</i>	-	-	x	-	-	Z	-
<i>Plagiothecium nemorale</i>	-	-	-	Z	-	Z	Z
<i>Plagiothecium undulatum</i>	-	-	-	-	x	-	x
<i>Pleurozium schreberri</i>	x	c	-	x	x	x	x
<i>Pohlia annoatina</i>	-	-	-	x	-	-	-
<i>Pohlia nutans</i>	x	a,b,c	-	Z	-	Z	x
<i>Polytrichum commune</i>	-	a	x	x	-	-	v:Z!
<i>Polytrichum formosum</i>	x	-	Bp	-	-	Z	x
<i>Polytrichum juniperinum</i>	-	-	-	x	-	-	-
<i>Polytrichum longisetum</i>	-	-	-	-	-	Z	-
<i>Polytrichum piliferum</i>	x	-	-	Z,l	-	-	-
<i>Pseudoscleropodium purum</i>	x	-	x	x	x	x	x
<i>Rhytidiadelphus squarrosus</i>	x	-	x	x	x	-	x
<i>Sphagnum capillifolium</i> *	-	-	x	-	Z	-	x
<i>Sphagnum compactum</i>	-	a,b,c	-	-	-	-	-
<i>Sphagnum cuspidatum</i>	-	b,c	-	-	-	-	v:Z
<i>Sphagnum denticulatum</i> **	-	-	Bp,S	-	-	Z,Bp	-
<i>Sphagnum fimbriatum</i>	-	-	x	-	-	-	v
<i>Sphagnum flexuosum</i>	-	-	-	-	-	-	x
<i>Sphagnum lescurtii</i> ***	-	-	-	-	Z	-	v:Z
<i>Sphagnum molle</i>	-	-	-	-	Z	-	-
<i>Sphagnum palustre</i>	-	o:Bp	-	-	x	-	-
<i>Sphagnum platyphyllum</i>	-	-	-	-	-	-	v:Z
<i>Sphagnum squarrosus</i>	-	-	-	-	-	-	v
<i>Sphagnum tenellum</i>	-	-	-	-	S,Z	-	-
<i>Ulota bruchii</i>	-	-	x	-	-	-	-

* (= *S. nemoreum* s.s.)

** (= *S. auriculatum* s.s.)

*** (= *S. inundatum* Russ.)